

OSMANLI DEVLETİ'NDE KALPAZANLIK VE SAHTE PARA (1818-1914): KALPAZANLIĞIN VE TEDAVÜL EDEN KALP PARALARIN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

COUNTERFEITING AND COUNTERFEIT MONEY IN THE OTTOMAN STATE (1818-1914): SOCIO-ECONOMIC IMPACTS OF COUNTERFEITING AND CIRCULATING COUNTERFEIT MONEYS

Doç. Dr. Muharrem ÖZTEL

Kırklareli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
moztel61@klu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4219-3990

Öz

İnceleme dönemimizde yerli ve yabancı kalpazanlar tarafından imal edilip piyasaya sürülen kalp madeni ve kâğıt paraların, devletin merkezi İstanbul başta olmak üzere ülkenin genelindeki piyasalarda zaman zaman belli para türleri üzerinde yoğunlaşarak yaygın bir şekilde tedavül ettiği görülür. Bu kalp paraların piyasaya sürülebildiği ve az çok yoğunlaşarak tedavül imkânı bulabildiği bir ekonomide kaçınılmaz olarak çok çeşitli sosyo-ekonomik nitelikli sonuçların ortaya çıkması da kaçınılmaz olmuştur. Bu dönemde kalp paraların piyasalarda neden olduğu sorunların başlıca olanları şu şekilde sıralanabilir: Paranın fonksiyonları olan mübadele/ödeme, değer ölçüsü ve tasarruf aracı olma işlevlerine engel olmak. Dengenin bozulduğu piyasa ortamında vergi gelirlerinin tahsilini zorlaştırmak. Ortaya çıkardığı maliyetler ile kamu maliyesine zarar vermek. Devletin hayata geçirdiği maliye ve para politikalarının etkinliğini azaltmakla birlikte oluşan yeni şartların da etkisiyle hayata geçirilen yeni politikalara yön vermek. Vatandaş devlet ilişkisini tesis eden adalet mefhumuna olan etkisiyle nihayet iktisadi, mali, sosyal ve idari istikrarı tehdit eden çok yönlü sonuçlar doğurmak. Şüphesiz ki ortaya çıkan bu sorunların sahip olduğu derinlik, piyasaya sürülen kalp paraların miktarı ve yoğunluğuyla doğrudan ilişkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Ekonomisi, Kalpazanlık, Sahte (Madeni ve Kâğıt) Para, Parasal İstikrar.

Abstract

Counterfeit metal and paper money produced and launched by domestic and foreign counterfeiters during the period 1818-1914 used to widely circulate in the markets of Istanbul and throughout the country by intensifying on certain currency types from time to time. It became inevitable that a wide variety of socio-economic outcomes emerged in an economy where these counterfeits could be transferred to the market in a more or less concentrated way. The major problems that counterfeit money may cause in the markets are as follows: hindering the functions of money such as medium of exchange, store of value and unit of account; making difficult to collect tax revenues in a deteriorating market environment; harming the public finance; giving direction to the new economic policies since efficiency of the fiscal and monetary policies constantly decreased; decreasing citizen-state relationships and in parallel leading to multifaceted consequences that threatens economic, financial, social and administrative stability. Surely, the depth of these problems is directly related to the quantity and intensity of counterfeit money in the market.

Keywords: Ottoman Economy, Counterfeiting, Counterfeit Money, Monetary Stability

1. GİRİŞ

Para, doğası gereği piyasada iőleyiőin iki temel ayağı olan arz ve talep arasındaki iliŐkiyi dzenleyen *mübadele-ödeme aracı* iőlevi nedeniyle son derece önemli bir fonksiyona sahiptir. Para aynı zamanda piyasada alış veriőe konu olan malın *değer ölçüsü* olma görevini yüklenir. Paranın bir diğer fonksiyonu ise *tasarruf etme, değer biriktirme* aracı olmasıdır. Bu iőlevleriyle birlikte para, piyasalarda istikrarın temininde, adaletin tesisinde ve halk ile devlet arasındaki idari, iktisadi ve mali çok yönlü iliŐkide yüklendiği görevleriyle piyasa zemininde son derece etkili bir biçimde dzenleyici role sahip önemli bir araçtır.

Paranın bu dzenleyici rolü üstlenmesi her zaman parasal istikrara bağlı olmuştur. Bu manada Osmanlı ekonomisinin ve maliyesinin sıhhati de doğrudan para ve parasal istikrardan bağımsız değildir. Osmanlı Devleti'nin güçlü bir idare ve siyaset yapma kabiliyetine sahip olup olmaması istikrarlı bir para ve para sisteminden geçmekteydi. Dolayısıyla iktisadi, mali, idari ve siyasi alanlarla ilgili doğrudan ve dolaylı birçok iőleve sahip paranın, sahtelerinin tedavülde olduğu bir piyasanın, nihayet parasal istikrar üzerindeki etkilerinin ve meydana getireceği tahribatın da o nispette çok yönlü ve derin olması kaçınılmaz olacaktır.

Ortaya çıkan etkinin piyasalardaki yansıması ve derinliği kalpazanlık faaliyetlerinin yoğunluğu ve tedavül eden kalp paraların miktarı ile doğrudan iliŐkilidir. Devletin bakanlık düzeyinde idari birimleri ve daha alt düzeyde kamu kurumları arasındaki yazıŐmalara konu olan bakır, gümüş ve altın meskükât¹ ile birlikte evrak-ı nakdiyenin² sahtelerine ilişkin vakalara bakıldığında, kalp paraların zaman zaman artan miktarlarda ve yoğunlukta, piyasalarda önemli derecede sosyo-ekonomik sonuçlar doğuracak etkinliğe sahip olacak Şekilde tedavülde olduğu görülür.

ÇalıŐmaya konu olan belgelerde bahsi geçen kalp paralar; bakır, gümüş ve altın meskükâtın muhtelif türleriyle ile evrak-ı nakdiyenin çeşitli kupürlerinin taklitlerinden oluŐmaktaydı. Kalp madeni paralar içinde kalpazanların yoğunlaŐtıęı paralar ise mecdiyeler olmuştur. 1881 (1296)'den sonra mecdiyenin yenileri basılmadığı için kalp olanlar hemen anlaŐılacaęından kalpazanlar özellikle mecdiye çeyreği ve ikilikleri çokça basıp piyasaya sürmüŐtür (Hasan Ferid, 2008: 193). 1900 sonrasında kalp mecdiyelerin yine ortaya çıktığını görmekteyiz. Bununla birlikte altın paraların ve ziynet altınlarının da sahtelerinin imal edilip piyasalara sürüldüğü görülür. ÇalıŐmada kullanılan belgelerde sıklıkla adı geçen kalp mecdiyeler, mecdi çaryeki, ikilik, beşlik, altılık ve metelik ile bakır paralar olmuştur. Altın meskükât içinde ise sultani, mahmudiye, adliye, fındık rub'iyesi, yirmilik, yüzlük altın paralar ile ziynet olarak kullanılan beŐbiryerde altınların kalp olanları ülke içinde ve dışında imal edilip çeşitli bölgelerde piyasaya sürülmüştür. Yine kalpazanlar tarafından, ilk çıkarılan 50 kuruŐluktan 500 kuruŐluęa kadarki kaimelerden sonraki emisyonlarda ihraç edilen çok daha küçük 10-20 kuruşluk olanlara kadar her çeşidinin taklit edildiği görülür.

ÇalıŐma, BaŐbakanlık Osmanlı ArŐivinde çeşitli fonlarda yer alan konuyla ilgili belgeleri esas almıŐtır. Kalpazanlığa ve kalp paralara ilişkin bu belgelerde yer alan muhteva, devletin ilgili idari birimleri arasında piyasalarda kalpazanlığa ve kalp paralara ilişkin yaŐanan sorunlar nedeniyle gerçekteŐen bürokratik süreçte ortaya çıkmıştır. Piyasalarda tespit edilen kalp paraların çeşitli yönleri ve meydana çıkardığı sorunlar, bize ayrıntılı bilgi verecek Şekilde bu resmi belgelere yansımıŐtır. ÇalıŐmanın Őekillenmesine yardımcı olan diğer kaynaklar döneme ve sonrasına ait telif eserler olmuştur.

2. KALP PARANIN GENİŞ NÜFUZ ALANI VE ETKİ GÜCÜ

Paranın üretilen ve tedavüle sokulan sahteleri her dönemde piyasalarda görülebilmekteydi. Ancak çalıŐmamızın içerdigi dönemde Sanayi İnkılabının etkisinde Őekillenen piyasalarda kent ile kırsal, merkez ile çevre arasındaki parasal iliŐkilerin daha da arttığı bir iktisadi ortamda kalp paraların

¹ Sikke haline getirilmiŐ madeni paralar, akçeler (Develioğlu, 1993: 627)

² Evrak-ı Nakdiye (Kaime). Kâğıt para(lar), (Develioğlu, 1993:242, 482). Metinde kâğıt para anlamına gelen evrak-ı nakdiye ve kaimenin her ikisinin de alıntının yapıldığı kaynaktan yer aldığı Őekliyle kullanılması tercih edilmiştir.

piyasada görölmesinin ortaya çıkardığı sorunlar daha da önemli hale gelmiştir. Her hangi bir şehirde tedavüldeki bir para çeşidinin sahtelerinin görölme sıklığı, miktar ve yoğunluğu paranın fonksiyonları yoluyla piyasada tüm tarafların önemli ölçüde etkilenmesi sonucunu doğuracaktır.

Piyasalara sürülen kalp paraların zikredilen geniş nüfuz alanı ve etkilerinin ne olduğu Beyrut valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir şukkada³ belirtildiği gibi çok çeşitli olabilmekteydi. Suriye, Halep, Beyrut vilayetleriyle Kudus-i Şerif bölgelerinde piyasada halk tarafından gerçeklerinden ayırt edilemeyen taklit mecidi ve çaryeklerin gittikçe arttığı bilgisi verilir. Buralarda bollaşan kalp paralar nedeniyle bazı mal sandıklarının ödemelerde çaryekleri kabul etmediği ayrıca bu taklit meskûkâtın mal sandıkları tarafından tespit edildiğinde kesilip iptal edildiği, halkın bu durumdan ciddi zarar gördüğü ve artan sahteleri nedeniyle piyasanın bu çaryeklere olan güveninin kaybolduğu ifade edilmiştir. Bu durumun piyasada mübadelenin gerilemesi sonucunu doğurmak, piyasada durgunluğa neden olmak ve vergi tahsilatını sekteye uğratmak gibi ciddi sonuçlar ortaya çıkardığı adeta altı çizilerek ifade edilmiş ve acilen bu ciddi soruna bir çare bulunması istenmiştir (BOA, DH.MKT, 990/58).

Bu şukkada ortaya çıkan tabloya göre tedavüle sürülen “kalp paraların” piyasada birçok ciddi sorunu beraberinde getirdiği açıkça ifade edilmiştir. Bunlar, vergi tahsilatını olumsuz etkileyerek bu süreçte vergisini ödemek isteyen vatandaşlar ile memurları karşı karşıya getirmek, sahte olması nedeniyle elinde bulunan vatandaşın satın alma gücünü veya biriktirdiği tasarrufu zayıf ederek gelir kaybına neden olmak, paraya olan güvenin kaybolması ile birlikte devlet-vatandaş ilişkisini zayıflatarak ülkede psikolojik ve sosyolojik nitelikli sorunlara yol açmak ve ihtiyaçların piyasa ortamında karşılanması bağlamında arz talep ilişkisini bozarak cari para sistemini altüst etmek gibi ortaya çıkan bir dizi önemli sonuçlardır. Ayrıca Beyrut valiliğinin çaresizlik içinde konuyu merkeze havale ettiğine bakılırsa, bu dönemde kalp para sorununun kolluk kuvvetleriyle yerel tedbirlerle çözülemeyecek büyüklükte ve derinlikte bir mesele olarak görüldüğü söylenebilir.

Tedavüle sürülen kalp paralara geniş bir nüfuz alanı ve etki gücü katan en önemli nedenlerden biri kalpazanların ve ürettikleri kalp paraların yurt dışı ayağı olmuştur. Kalpazanlar devlet kontrolünden uzakta kendileri için daha güvenli buldukları yerleri tercih etmekteydi. Böylece daha az riskle yurt dışında imal ettikleri çeşitli meskûkâtın sahtelerini Osmanlı ülkesine sokmaktaydılar.⁴ Bu süreçte bakır, gümüş ve altın meskûkât ile evrak-ı nakdiye gibi bütün para türlerinin sahtelerinin yurt dışında imal edilip, çeşitli yollarla Osmanlı ülkesine sokulduğu görülür. Mesela 1818-1819 (1234) yılında piyasada çoğaldığı tespit edilen taklit sultanîler yurt dışında imal edilen bu kalp paralardandı (İsmail Galip, 1307: 409).

İnceleme dönemimizde yabancı ülkelerde imal edilip Osmanlı ülkesine sokulan kalp paraların ve bu işin ticaretini yapan bir kesimin varlığı, kalp paraların nüfuz alanı ve etki gücünü arttıran sonuçlar doğurmanın yanında sorunun boyutlarını ve ciddiyetini ortaya koyması bakımından da ayrıca önemlidir.

2.1. Paranın Fonksiyonları Üzerindeki Etkisi

Piyasada çoğalan ve gerçek sikke gibi tedavül aracı olarak kullanılan kalp paraların arz ve talep ilişkisini bütünüyle bozup piyasada ortaya çıkardığı yeni durum “fesat” kavramı ile ifade edilmiştir.⁵ Bu nedenle bir para türünde yoğunlaşan kalp paraların görülmesi piyasayı tedirgin ederek, doğal işleyişi bozmakta arz talep başta olmak üzere piyasayı tüm taraflar için güvensiz hale getirmekteydi. Bu duruma piyasada tarafların en belirgin tepkisi ise alışverişte bu tip paraların kullanımından kaçınmasıydı. Tabi bu durum piyasada sahteleri görülen bu para türlerinin mübadele işlevini ortadan

³ Küçük tezkere, yazı. (Develioğlu, 1993: 1003).

⁴ 1823-1824 senesinde piyasada tespit edilen kalp adli altınları Akdeniz adalarında imal edilmiştir (İsmail Galip, 1307/1889/1890: 411).

⁵ “Bir müddetten beri iyade-i nasta kalp para çoğalmış ve adeta sahih sikke misüllü beynennas alınıp verilerek kâffe-i bey’ ve şira fesada varmış olduğuna binaen...” (BOA, C.DRB, 29/1434).

kaldırın sonuçlar doğurmaktaydı. Oysa vezin ve ayarı düşük olduğu veya kalp olduğu ispat edilmedikçe meskûkâtın tedavülü zorunluydu (Süleyman Südi, 1311: 142).

Özellikle ayırt edilemeyecek derecede gerçeğine benzeyen kalp paraların tedavülü piyasaları son derece tedirgin etmekteydi. Çünkü halk genellikle gerçeğine çok benzeyen bu sahte paraları fark edememekteydi. Sahte olma ihtimali ve endişesiyle bu para türünün kullanımından uzak durmaktaydı. Örneğin 1906 yılı Temmuz ayında, Hicaz Valisi ve kumandanı olan Ahmed Ratıb, birkaç yıldır Hicazda çarşı ve pazarda kalp mecdi çaryekleri görülmekte olduğu, bunların çok dikkatli bakılmadıkça gerçeklerinden ayırt edilmesinin zor olduğu ve bu durumun piyasada halk ile esnafın arasında kavga nedeni olduğu, bilgisini vermiştir (BOA, Y.MTV, 288/99). Yine bir başka yerde, Şam'da bir Yahudi tarafından imal edilen, gerçeklerine çok yakın, benzer oldukları görülen mecdi ve çaryekler nedeniyle halkın, sağlam veya mağşuş bütün mecdi ve çaryekleri mübadele aracı olarak kullanmaktan çekinerek bunların yerine daha güvenli olduğunu düşündüğu Fransız riyali gibi yabancı paralara rağbet ettiği bilgisinin verildiği görüldü (BOA, MV, 117/6).

Paraya olan güvensizliğin talep piyasasında olduğu gibi arz piyasasında da meydana getirdiği tepki gecikmemekteydi. Bu duruma ilişkin bir örneği 1906 yılında mangır piyasasında görmekteyiz. Kalp mangırların piyasada çoğalmasıyla bu paraya karşı güveni sarsılan tüccarların, “ödemeler altın veya gümüş ile yapılmazsa artık İstanbul'a mal göndermeyeceklerini” söylemeye başladıkları görüldü (Pamuk, 2000: 171).

Özellikle kalp paraların yoğunlukta olduğu para türleri piyasa tarafından *kötü para* olarak algılanmakta ve tedavülde kalarak *iyi para* konumunda olanların yastık altına itilmesine neden olmaktadır. Kalp olanlar ilgili gerçek para türlerini piyasada kötü para konumuna düşürerek parasal istikrarı bozup, güvensizliğe neden olarak ağır ekonomik sonuçlar doğurmaktaydı.

İktisadi literatüre “Gresham Kanunu” olarak giren bu durumu sikke ile birlikte tedavül eden kaime piyasasında görmekteyiz. Bu anlamda, sürekli değer kaybederek mübadele piyasasında işleyişi bozan sonuçlar doğurmuş olan, sadece itibari bir değere sahip kâğıt paranın, piyasa aktörlerince kötü para olarak değerlendirilip tedavülde tutulma arzusu karşısında sikkenin iyi para olup piyasadın çekilmesi sonucunu doğurduğu görülmüştür (Akyıldız, 2003: 155). Eşya fiyatları ve ücretlerin kaimeyle farklı sikke ile farklı dengesiz bir para piyasası söz konusuydu (Akyıldız, 2001: 213). Burada kaimenin kötü para olmasına neden olan sebepler içinde aşırı miktarda arz edilmesi ile birlikte sahtelerinin önemli miktarda tedavülde olmasının özellikle etkili olduğu söylenebilir.⁶ Zira bu dönemde hazinenin acil mali kaynak ihtiyacına rağmen, sahte kaimelerin önü alınamadığı için, kaime piyasasının daraltılıp tedavülün İstanbul piyasası ile sınırlı tutulduğu görüldü.

Bu şartlar altında İstanbul piyasasında bile evrak-ı nakdiye piyasası normal işlememekteydi. Tevhid-i meskûkât kanununa rağmen Beyoğlu'nda bazı sarraflar evrak-ı nakdiyeyi bozukluk olmadığı bahanesiyle kabul etmemekteydi. Kabul etse dahi kanuna muhalif bir şekilde 1 liralık bir evrak-ı nakdiyeyi 75-80 kuruşa kabul etmekteydi. Bu dönemde Telgrafhanenin dahi evrak-ı nakdiyeyi kabul etmediğinden şikâyet edilmekteydi (BOA, HR.İD, 244/12).

Kalp paraların, paranın tedavül işlevini ve dolayısıyla piyasayı bozucu etkisi yanlış para ve maliye politikalarıyla birleşince daha da ağır sonuçlar doğurabilmekteydi. Mağşuş meskûkât olarak isimlendirilen paraların tedavül ettiği piyasalarda bu durumu görmekteyiz. İlk örnekleri 1809'da daha sonra 1829 ve 1833 tarihlerinde darp olunup 5 ve 6 kuruş itibari değer ile tedavüle çıkarılan altılık ve beşlik sikkeler bu duruma örneklik teşkil eder. Bu meskûkât gerçek değerleri ile itibari değerleri birbirinden çok farklı olarak piyasaya sürülmüştür. İlk beşliklerin gerçek değerleriyle itibari değerleri arasında 2/5 oranında fark vardı. Bu fark 1833 tarihinde iki katına kadar çıkmıştır. Altılıklardaki fark daha az olmakla birlikte yine 2/3 nispetindeydi. Kalpazanlar gerçek beşlik ve altılıkların birebir aynısını da yapsalar değer farklılığı nedeniyle ciddi bir kazanç elde ettikleri bu fırsatı kaçırmamıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra dışarıda imal edip ülkeye soktukları kalp beşlikler ve altılıklarla piyasaları doldurmuşlardır. Zaten Piyasalarda ciddi sorunlara neden olduğu için mali sistemin en önemli

⁶ Südi, kaimenin piyasada itibar (güven) bulamamasını bu iki nedene dayandırır ve 93 harbi döneminde bir Osmanlı altınının kıymetinin 280 kuruşa kadar çıktığını belirtir (Südi, 1311: 129).

sorunlarından biri olarak da görülen ve gerçekleri yabancı paralar karşısında sürekli değer kaybeden bu mağuş meskûkât⁷, fazla miktarda piyasaya sürülen sahtelerin de eklenmesiyle oluşan güvensizlik ortamında alış verişi adeta işlemez hale getirmiştir. Piyasa aktörleri bu mağuş ve sahte sikkelerin baskısı altında gün içinde birkaç defa değişen bir piyasada kararsızlık içinde ne yapacaklarını bilemez hale gelmiştir (İbnü'l Hakkı Lütfi, 1325: s.185,189, 200; Engelhard, 1328: 92-93).

Kalp olmayan fakat paranın ayarına zarar veren sahil paraların üzerinde yapılan işlemler de paranın mübadele işlevini ve piyasaların işleyişini bozan sonuçlar doğurmaktaydı. Çeşitli nedenlerin beslediği piyasa ortamında çoğunluğu Yahudi olan gayrimüslim sarraf, kuyumcu ve kalpazanlar sağlam akçelerin kenarlarını kırkıp gümüşünü çalarak kırk akçe olarak isimlendirilen ayarı bozulmuş sikkelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Doğal bir tepki neticesinde halk, sahte olmasa da kırılarak ağırlığı azaltılmış akçe ile de alışverişten kaçınmaktaydı. Bu nedenle zaman zaman bu kırık akçeler ile kalp paraların çarşı pazarda neden olduğu karmaşayı sona erdirmek ve para piyasasını düzene sokmak için 'tashih-i ayar'⁸ politikasıyla bu paralar tedavülden kaldırılmaktaydı (Sahillioğlu, 1989: 277).

2.2. Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkisi

Para piyasasında istikrarı bozan ve güveni sarsan kalp paralar, kamu gelir ve giderlerini doğrudan ve dolaylı yollarla etkileyerek mali bünyeye zarar veren sonuçlar doğurmaktaydı. Para piyasasında herhangi bir para türünde ortaya çıkan kalp paralar maliyenin vergi tahsil sürecini olumsuz etkilemekteydi. Vatandaş vergisini ödemek istese de piyasada ortaya çıkan para kaynaklı sorunlar nedeniyle vatandaşlık görevini yerine getirme yolunda engellemeler ile karşılaşabilmekteydi.

1877 tarihinde mükellefler para piyasasında tedavül eden beşlikler ile vergisini ödemek istediğinde bu paraların mal sandıklarınca reddedildiği görülür. Çünkü tedavül eden 1807-1808 (1222) tarihli meskûkât-ı mağuşeden olan bu paralar ile birlikte çoğu gerçeklerinden ayırt edilemeyecek derecede benzerlikte ve sahte olan çok fazla beşlik kalpazanlar tarafından tedavüle sürülmüştü. Bu şartlar altında mal sandıklarında görevli memurlar riske girmeyip sorumluluğu üzerinden atmak için bu beşlikleri kabul etmeyerek iade etmekteydi (BOA, C.ML, 549/22562). Tedavülde olan bu paraların içinde çokça kalp beşlik olması para piyasasında paranın ödeme aracı olması özelliğini ortadan kaldırarak piyasa düzenini ortadan kaldırmakta, vergilerin zamanında ve bir düzen içinde toplanmasını engelleyerek neticede hazinenin zararına sonuçlar doğurmaktaydı.

Kalp para sorununun, kamu giderlerini arttıran yönüyle de kamu maliyesine yük olan ciddi sonuçları vardı. Bu sonuçlardan biri doğrudan kamu harcamalarını arttıran etki yaratmasıydı. Piyasada ele geçirilen bir kalp paranın takibi, kaynağının tespiti ve kalpazanların yakalanması sürecinde verilen mücadelenin finansmanı beraberinde doğrudan veya dolaylı olarak devlet hazinesi için ek bir mali yük getirmekteydi. Bu manada 1856 tarihinde kalpazanların yakalanması için bazı memurlara Maliye Hazinesi'nden "fevkalade/olağandışı" ödeme yapıldığı görülür (BOA, A.MKT.MHM, 92/71).

Kalp para sorunuyla mücadelede birçok yöntem başvurulmaktaydı. Bu yöntemlerden biri devletin kalpazan aramak üzere memurlar görevlendirmesiydi. Örneğin 1847 yılında Darphane-i Amire'nin Yorgaki isimli birini bu işe memur ettiği görülür (BOA, A.MKT, 82/77). 1857 yılı Ocak ayında da evrak-ı nakdiye kalpazanlarının yakalanması için Hazine-i Celile tarafından Komyanas isimli bir kişinin belli bir maaş ile memur tayin edildiği görülür⁹. Yine 1876 yılında belli vilayetlerde sahte evrak-ı nakdiyeyi gerçeğinden ayırt etmek üzere aylık 2000 kuruş maaş ile memurlar görevlendirildiğini görüyoruz. Bu memurlar görev alanına dâhil vilayet içinde dolaşip kendilerine

⁷ Sikke-i mağuşe. Az gümüş karıştırılmış bakır akçe, metalik (Şemseddin Sami, 1989: 1380). Karışık, hileli madeni para (Develioğlu, 1993: 563).

⁸ Tashih-i ayar, piyasada sahte sikkelerin bollaşması veya sikkelerin kenarlarının kırılmasından dolayı değer kaybetmiş olması durumlarında bu sikkelerin toplatılarak yeniden güven sağlayabilecek sikkelerin darp edilmesiyle yapılan tashih-i sikke işlemidir (Damalı, 2014: 189).

⁹ Komyanas'a Serasker Paşa'nın ve Zabıta Müşir'inin imzasını taşıyan görevini ifade eden bir tezkire verilmiştir. Kalpazan tespiti ve tutuklanmasının sağlanması aşamasında ihbar ettiği zanlıların tutuklanması veya görevini rahat yapabilmesi adına karakol komutanlarına gösterilmek üzere bu tezkireyi kullanacaktır (BOA, A.MKT.NZD, 213/40).

gösterilen evrak-ı nakdiyeyi kontrol etmekle görevliyidiler. Bu memurlar tarafından tespit edilen sahte evrak-ı nakdiyelerin üzerleri hemen damgalanarak iptal edilmekteydi (BOA, İ.MMS, 55/2486).

Sahte kaime imalatı ile ilgili yapılan bir ihbar üzerine Üsküdar'da Ahmediye Meydanı'nda yakalanan kalpazanların ele geçirilebilmesi için verilen mücadelede 13.750 kuruşun harcandığı kayda geçmiştir (BOA, A.MKT.NZD,39/24). 1856 tarihinde hırsız, kalpazan ve benzeri kesimin yakalanması için Zaptiye Müşirlğine fevkalade olarak 80.760 kuruşluk bir ödenek ayrılmıştır (BOA, A.MKT.MHM, 92/71). Neticede kalpazanlara ve kalp paralara karşı verilen mücadelede ortaya çıkan bütün maliyet devlet hazinesinden karşılanmaktaydı.

Kalpazan ve kalp paralar ile ülke dışında yapılan mücadelenin maliyeti yurt içine göre daha fazla idi. Birmingham Şehbenderi olan Mr.Collis'in 1860 yılında kalpazan Calvocoressi ve Moss'un yakalanması sürecinde yurtdışında İngiltere'de harcadığı 350 Lira 10 Şilin masrafın tarafına ödenmesi için talepte bulunduğ u görülür (BOA, HR.SFR.3, 48/13).

Kalpazanların yakalanması için devletin takip ettiği mükâfat politikasının da maliyeti önemli miktarlara ulaşabilmekteydi. Kalpazanların yakalanmasında hizmet edenler için verilen mükâfatın miktarı ve türü ortaya çıkan fayda nispetinde olmaktadır. Bu anlamda yerine göre ödül binlerce kuruşu bulabilmekteydi. 1859 yılı Aralık ayında Ramadallı adıyla bir kimseye Macar ve Amerikalı birkaç kişiden müteşekkil Osmanlı ve Fransız paralarını darbeden büyük bir kalpazan çetesini ortaya çıkardığı için verilen 300 bin kuruş ödül yanında yaptığı masraf için 57 bin kuruş ödenmiştir. Meclis-i Mahsus tarafından müzakere edilen bu mükâfatın ödenmesi Sultan tarafından onaylanmıştır. Bu olayda yakalanan kalp altınlar Darphane-i Amire'de eritilmedikçe anlaşılacak derecede gerçeğine benzer ustalıkla imal edilmişti. Dolayısıyla muhbirin yaptığı iş, devlet ve halk için büyük bir hizmet olarak "şayan-ı takdir bir eser-i sadakat" telakki edildiği için çok yüklü bir miktarda "atiyye-i seniyye"¹⁰ ile ödüllendirilmiştir (BOA, İ.HR, 172/9410).

Evrak-ı nakdiye ihracı politikasının kalpazanlığın da etkisiyle ortaya çıkan başarısız sonuçlarının hazineye yüklediği maliyetin önemli bir nedeni de bu paraların tedavülden kaldırılması için dış borçlanma ile finansman elde edilmesidir. Örneğin 1857 yılında evrak-ı nakdiye ile birlikte meskûkât-ı mağşuşe ve ödeme vakti gelen devlet tahvilleri için Avrupa'dan % 6 faizle 7 milyon liralık borç antlaşması yapılmıştır (BOA, İ.DH, 373/24719). Yine 1860 yılında İngiltere'den tedavülde bulunan 1 milyon 237 bin 958 kese evrak-ı nakdiyenin piyasadan kaldırılması için 5 milyon lira borç alındığı görülür (BOA, A.AMD, 92/6).

Ayrıca bu süreçte evrak-ı nakdiye piyasasının ödemeler dengesini bozucu etkileri olmuştur. Devlet gelirlerini kaimeyle toplarken dış borç ödemelerini altın ile yapmaktaydı. Kaimenin değer kaybetmesi gelirlerin azalması sonucunu doğurmuştur. Gelirleri giderlerini karşılamayan hazine gelirlerde meydana gelen azalma nedeniyle finansman ihtiyacını iç finansman kaynakları yanında dış borçlanmaya da başvurarak gidermiştir. Vergi artışlarıyla gelir ihdas etmeye çalışmıştır. 1878 de kaimenin kaldırılması için kurulan fona gelir aktarmak için ekmek, tuz, tütün, rakı ve şarap gibi bazı ürünlere zamlar yapıldığını görüyoruz (Akyıldız, 2001: 213-214; Erol, 1970: 22-23). Bütün bu mücadelenin nedeni evrak-ı nakdiye politikasının başarısız olmasıdır. Evrak-ı nakdiyenin piyasadan kaldırılmasının nedenleri arasında başka birçok faktör ile birlikte her defasında piyasaya bol miktarda sürülen sahte evrak-ı nakdiyenin etkisi şüphesiz ki çoktur. Dolayısıyla bu süreçte iç ve dış kaynaklardan elde edilen finansman yoluyla hazine üzerinde ciddi bir borç yükü oluşmasına neden olan evrak-ı nakdiye politikasının başarısızlığına neden olan etkisiyle kalp kaimeleri ayrıca vurgulamak gerekir.

Sahteleriyle birlikte tedavülünün önü alınamayan evrak-ı nakdiyenin hazine üzerinde daha farklı şekillerde de yük olduğu görülür. 93 Harbi döneminde ihraç edilen kaimenin piyasadan çekilmesi için hazineye ait bazı alacakların bir kısmının geçici olarak mahsup edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu politikanın yanında birde daha önce olduğu gibi evrak-ı nakdiyenin piyasadan çekilebilmesi için gerekli finansmanın sağlanması amacıyla 1848, 1859 ve 1880 de halkın yardımına *ianeye* başvurulmuştur. İane usulünün piyasada arz ve talep üzerindeki etkileri ve adeta vergiyi çağrıştırır

¹⁰ Padişah hediyesi. (Develioğlu, 1993 : 52).

özellikleri nedeniyle piyasayı daraltan sonuçları olmuştur (Sudi, 1311: 132; Akyıldız, 2001: 214). Mesela 1858 yılında İstanbul'da piyasada mevcut kaimenin imhası için dış istikraz ile temin edilen borç, kifayet etmediğinden kalan açık, iane usulüyle İstanbul halkının ödeme gücüne göre toplanarak kapatılmaya çalışılmıştır (BOA, HR.İD, 239/20: 18).

Evrak-ı nakdiyenin tedavüle çıktığı 1840 tarihinden itibaren sahte kaime sorunu sürekli devam etmiştir. Bu nedenle tedavüldeki evrak-ı nakdiyeyi sahtelerinden arındırmak ve kalpazanlığın önüne geçmek için birçok defa mevcut kaimelerin toplatılıp yenilerin basıldığı ve her defasında yeni tekniklerin kullanıldığı görülür (Erol, 1970: 4 vd.). Örneğin 1855 yılı Şubat ayında piyasada tedavül etmekte olan faizli ve faizsiz eski evrak-ı nakdiyenin tamamı yenisiyle değiştirilerek eskileri tedavülden kaldırılmıştır (BOA, A.MKT.NZD, 132/82). Evrak-ı nakdiyenin her değiştirilmesi durumunda hazine ek bir maliyet yüklenmekteydi. Bu manada 1855 yılı Kasım ayında faizsiz evrak-ı nakdiyenin değiştirilmesi için değeri 3 bin kuruşu bulan bin sekiz yüz top kâğıt Fransa Paris'ten ithal edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM, 79/34). Faizsiz evrak-ı nakdiyenin yenilerinin taklit edilemeyecek derecede ve kolay bozulmayacak teknikte basımı için Avrupa'dan ithal edilecek baskı makinesi için yapılacak masraf ise 150 bin Frank olarak tahmin edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM, 79/54). Bütün tedbirlere rağmen İstanbul'da tedavül etmekte olan faizsiz evrak-ı nakdiye sahtekârlar tarafından taklit olunarak hayli sahte evrak piyasada ortaya çıkınca 1857 Temmuz ayından itibaren tuğranın küçük olduğu ve daha irice yapılan resim büyüklüğünde ve maliyeti düşük tutmak üzere 50 bin keselik¹¹ miktarı 50'lik ve kusuru 20'lik ve 10'luk olarak üç çeşit evrak-ı nakdiye çıkarılmıştır (BOA, A.MKT.MHM, 113/91). Tedavülde olan evrak-ı nakdiyenin sahtelerini engelleyecek şekilde imal edilebilmesi için satın alınacak kâğıt için Paris başvuru olan şehirdi. Bu alışverişte ise yabancı tüccarlar aracı olmaktadır.

2.3. Maliye ve Para Politikaları Üzerindeki Etkisi

Kalpazanların ve piyasaya sürdükleri kalp paraların, devletin politika üretme potansiyeli ve ürettiği politikaların hedeflenen sonuçları üzerindeki etkilerinin ne olduğu son derece önemlidir. Nitekim kalp kaimelerin gücünü kaime piyasasında meydana gelen gelişmelerde görmekteyiz. Madeni para piyasasında da zaman zaman 'tashih-i sikke'¹² politikalarına başvurulmasında piyasalarda dolaşan kalp sikkelerin etkisi önemlidir. Zira döneme göre değişmekle beraber çoğunluğu Yahudi olan gayrimüslim sarraf, kuyumcu ve kalpazanların sağlam akçelerin kenarlarını kırkıp gümüşünü çalmasıyla ortaya çıkan kırkık akçelerin çoğalmasında para düzenini bozmaktaydı. Bozulan para piyasasındaki istikrarı yeniden temin için zaman zaman tashih-i ayar politikasına başvurulmaktaydı (Sahillioğlu, 1989: 277).

Kalpazanların yoğun mesaisi neticesinde piyasalarda çokça tedavül eden kalp paraların para ve maliye politikaları üzerindeki etkisi, kaimenin tedavül edeceği piyasaların şekillenmesinde ortaya çıkmaktadır. Kaimenin ilk ihraç döneminde devletin merkezi İstanbul ile birlikte taşrada da tedavülü serbestti. Takvim-i Vekayi'de yer alan ilana göre ilk emisyon 2. tertipte çıkan kaimelerin halk tarafından vergi ödemesi için eyaletlerde muhassıllara,¹³ Payitaht'ta ise ödeme yapılan memurlara verilmesi veya devlete yapılan herhangi bir ödemede kabul edilip hazineye gönderilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Kürkman, 1987: 7). Ancak kalpazanların önü alınamamış ve piyasalarda artan kalp kaimeler denetlenememiştir (Akyıldız, 2003:156). Bu piyasa şartları altında para politikası yoluyla kamunun acil ihtiyaçları için yeni gelir kaynağı ihdas etmeye çalışan hükümet kaime tedavülünü sadece devlet merkezi İstanbul ile sınırlı tutmak zorunda kalmıştır. Böylece kaimenin İstanbul haricinde taşrada tedavülü yasaklanmıştır.¹⁴ Evrak-ı nakdiyenin taşrada yasaklanma sebebi

¹¹ Kese (kîse). 500 kuruşluk para birimi (Develioğlu, 1993: 522).

¹² Akçenin gümüş içeriğinin düşmesi nedeniyle yükselen fiyatlar karşısında devletin akçe standartlarını yeniden eski düzeye çekmesi, resmi standartları yeniden belirlemeye çalışması, paradaki gümüş ve altın miktarını ayarlaması (Yılmaz, 2010: 629).

¹³ "Muhassıl", Tanzimat'a kadar mîrî mukataaları iltizam eden vezir, vali, ayan gibi kimselere verilen bir isimdi. Tanzimattan sonra vergi usulü değişip iltizam usulü kaldırıldıktan sonra her liva ve kazaya devlet gelirlerini toplamakla görevli tayin edilmiş memurlar için kullanılmıştır (Sertoğlu, 1986: 228).

¹⁴ Kaime tedavülünü engelleyen bir diğer neden kaimenin taşra piyasalarında kabul görmemesidir (Pamuk, 2000: 228).

açıklanırken, sahteleriyle sahihlerini ayıramaması nedeniyle halkın zarara uğramaktan korunması gerekçesi öne ıkarılmıştır¹⁵ (BOA, A.MKT.UM, 9/60). 1862 yılında da İstanbul dışında kontrolünün sağlanamaması nedeniyle İstanbul taşra arasında evrakı nakdiyenin giriş ve çıkışının engellenmesi yoluna gidildiği görülür (BOA, A.MKT.NZD, 395/76).

Halkın kalp para korkusu ile verdiği tepkiler, takip edilecek para ve maliye politikalarını etkileyecek nitelikte olabilmekteydi. Girit ve diğer adalarda alış verişin zarar görmemesi için evrak-ı nakdiyenin tedavülüne izin verilmemesinin merkezden talep edildiği görülür. Bunun için ileri sürülen gerekçe *bir bölgede evrak-ı nakdiye tedavülünün kalp ve sahte paraların tedavülünü de beraberinde getireceği* endişesiydi. Girit ve diğer adalarda bu anlamda evrak-ı nakdiyenin tedavülüyle buradaki ecnebi tebaanın ve Yunanlıların kalp ve sahte kaimelerin tedavülüne teşebbüs edebilecekleri belirtilmekteydi. Ne kadar dikkat edilip tedbir alınsa da kalpazanlığın tamamen engellenemediği gerçeği vurgulanarak, ihracatı ithalatından fazla olan dolayısıyla verimliliği yüksek olan bu adalarda evrak-ı nakdiyenin yerine halis akçenin tedavülünün doğru olacağı belirtilmekteydi (BOA, A.M, 26/3).

Geçmişte olduğu gibi, devletin mali müzayaka içinde iç ve dış borçların tediyesi için mali kaynak bulmak maksadıyla verdiği mücadelede kalp kaimeler maliye politikalarının hareket alanını kısıtlayan özelliğiyle etkili olmaya devam etmiştir.¹⁶ Sadrazam Fuad Paşa devletin mali durumuna ilişkin 1861 yılında bir layiha hazırlamıştır. Bu layihada acil borçların ödenebilmesi için yaptığı değerlendirmede öngördüğu çözüm yollarından birisi de daha fazla kaime ihracıdır. Ancak İstanbul'da piyasanın gücünün üstünde kaimenin tedavülde olduğu, burada yeni kaime ihraç edilemeyeceği dolayısıyla kaimenin tedavül alanının genişletilmesi için taşrada da tedavülünün yolunun açılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu politikayı takip etmenin en büyük sakıncası ise taşrayı istila etmesi kuvvetle muhtemel olan kalp kaimeler sorunu olacaktır. Bu nedenle Fuad Paşa'nın mali sorunlar için bir finansman kaynağı olarak gördüğu bu politikaya ilişkin endişesi ise büyüktür. Eğer devlet bu politikanın uygulanması halinde taşrada tedavül edecek kaimenin sahtelerinin ortaya çıkmasını engelleyecek tedbirleri alamaz ise ülkenin tamamındaki piyasaların kalp kaimeler ile dolacağı ve zaten yönetemediği iç ve dış borçlarından dolayı iflasın eşiğinde olan devlet ile birlikte halkında da iflas edeceği korkusu hâkimdir (Cevdet Paşa, 1960: 234). Neticede kaimenin umulan mali ve parasal faydadan çok ortaya çıkardığı ve çıkarabileceği maliyetler nedeniyle İstanbul'da da tamamen ilgası yoluna gidilmiştir.

Uygulanan bir politika öncesine ait, piyasanın sahip olduğu bilgi *Rasyonel Beklentiler Teorisi*'nde ortaya konduğu gibi piyasa aktörlerinin politika sonrası tepkilerini şekillendirecektir. Politikanın amaçladığı sonuçları etkileyecektir. Bu anlamda Devletin karşılaştığı mali sorunları çözmede başvurduğu maliye ve para politikalarının hedeflenen faydayı icra edebilmesi için piyasanın (halkın) devlete yani takip edilen politikalara güven duyması son derece önemlidir. Güveni sarsılan piyasanın takip eden politikalara karşı tutum ve davranışı politikaların başarılı olmasını sağlayacak nitelikte olmayacaktır.

Bu manada daha kaime ihracının ilk yılında piyasaya fazla kaime sürülmesine piyasanın tepkisi gecikmemiştir. Halk arasında taahhüt edilen kaime faizlerinin ileride verilmeyeceğine dair söylentiler yayılmıştır. Dedikoduların önünü alabilmek için devlet bu iddiaların doğru olmadığına ilişkin tekzip eden bir resmi açıklama yapmak zorunda kalmıştır (Südi, 1311: 106, 111).

Kalp kaimeler piyasalarda o kadar yaygındı ki ilk kaime ihracından 18 yıl sonra 1858 tarihine geldiğinde piyasada tedavülde olan 72 milyon kuruşluk kaime miktarına karşın 12 milyon kuruşluk sahte kaime tedavül etmekteydi. Bir piyasada bu miktarda sahte para tedavül ettiğinin basında yer

¹⁵ Pamuk kalpazanlık yanında kaimenin kabulünde yaşanan sıkıntılar nedeniyle taşrada tedavülün kaldırıldığını ifade eder (Pamuk, 2013: 140).

¹⁶ Kalp paraların maliye ve para politikaları üzerindeki etkisini her dönemde görmek mümkündür. Devlet Viyana kuşatması sonucu süreçte piyasada meydana gelen para arz sorununu çözmek için piyasa bakır para sürünce Avrupa'da basılıp gemiler dolusu getirilen kalp paralar piyasaları doldurur. Devlet çareyi 1691 yılını sonunda tüm tedavüldeki bakır paraları tedavülden kaldırmakta bulur. (Sahillioğlu, 1978: 19) ; Pamuk, 2000: 170-171).

alması, piyasada ve halk nezdinde devlet idaresinin hayata geçirdiği ve geçireceği maliye ve para politikalarına duyulması gereken güveni ortadan kaldıracaktır (İbnü'l Hakkı Lütfi, 1325: 202).

Kalp para sorununun maliye ve para politikalarını başarısız kılan yönlerinin yanında farklı bir bakış açısıyla devletin mali sorunlarını çözmek üzere politika üretmesine hizmet eden gerçeği örten bir örtü görevi gördüğü de söylenebilir. Devletin mali müzayaka dönemlerinde zaman zaman müracaat ettiği en acil tedbirlerden biri *tebdil-i sikke* politikasına başvurdu. Ancak bunun için kamuoyunun ikna olacağı bir gerekçe bulmak gerekmektedir. Sultan Mahmut II devrinde halka (piyasaya) uygulanacak bir tebdil-i sikke politikasının gerekçesi ilan edilirken, tedavüldeki *adliyye* altınlarının Yunanlılar tarafından taklit edilmesiyle pek çok sahtesinin piyasaya sürülmüş olduğu dolayısıyla piyasayı bu kalp altınlardan temizlemek amacıyla bunların *hayriyye* ismi verilen yeni altınlarla değiştirilebileceği şeklinde piyasayı ikna etmeye yönelik bir açıklama yapılmıştır. Oysa tebdil-i sikkenin gerçek nedeni hazinenin artan masrafları nedeniyle oluşan mali darlığı aşmak ve acil ihtiyaçları karşılamak üzere bu politikayla 40 bin kese gelir elde etmektir. Nitekim tedavüldeki *adliyye* altınlarının yerine *hayriyye* ismiyle yeni değer daha düşük paralar darp edilerek piyasaya sürülmüştür (Ahmed Lütfi Efendi, 1988: 207). Aynı şekilde sağlam akçelerin kenarlarının kırkılıp gümüşünün alınmasıyla ortaya çıkan kırk akçelerin çoğalmasıyla zaman zaman *tashih-i ayar* politikasına vurulmuştur. Bu akçe ayarlamaları esnasında devlet fiyat artışlarını da göze alarak ayrıca tağşışe başvurabilmekteydi (Sahillioğlu, 1989: 277). Böylece yapılan tağşış ile yeni bir finansman kaynağı elde edilmektedir.

Aynı süreci yeni kaime emisyonlarında da görmekteyiz. Piyasada sahteleri çoğalan kaimelerin yerine hemen her emisyonda farklı değişikliklerle yeni kaimeler ihraç edilmiştir. Mali idare, sahtecilik üzerinde durarak kamuoyunun dikkatlerini yönlendirmiş ve böylece acil finansman gerektiren alanlar için mali kaynak olarak gördüğu kaimeleri ihraç etmeye devam etmiştir. Mesela 1841 tarihli II.emisyon I.tertipde de ihraç edilecek kaimenin miktarı üzerinde durulmayıp özellikle evrak-ı nakdiye sahteciliğinin engellenmesi üzerine yoğunlaşarak yeni çıkarılacak kaimenin özelliklerinden bahsedilmiştir (Takvim-i Vekayi, 206, 210, 216).

2.4. Toplumsal Düzen ve İstikrar Üzerindeki Etkisi

Tarih boyunca para, hükümdar adına okunan hutbe ile birlikte, ülkenin en ücra köşesine kadar yayılan, sultanın gücünü ve hâkimiyetini temsil eden son derece önemli bir araç/simge olarak görülmüştür. Yüklendiği bu önemli misyon nedeniyle piyasada güven duyulmayan istikrarsızlık kaynağı bir paranın da ortaya çıkarılacağı sorunların o nispette büyük olması kaçınılmaz olacaktır. İnceleme dönemimizde piyasalarda tedavül eden kalp paraların devletin otoritesine getirdiği zararın; hükümdarın/devletin kabiliyetine, adaletine duyulan güvenin sarsılması ve oluşan güvensizliğin halkın devletle olan bütün ilişkilerine olumsuz bir şekilde yansması şeklinde sonuçları olması kaçınılmazdır.

Toplumsal düzenin tesisinde idari, iktisadi, mali birçok yönde sürdürülebilir istikrarın korunması şüphesiz ki devletin en önemli görevlerindedir. Devletin bu görevi yerine getirebilmesi ülke içerisinde her alanda *adaleti* tesis edebilme kabiliyetine bağlıdır. Sosyal hayatın akışı içerisinde meydana gelen olumsuz gelişmeler devletin bu kabiliyetini zaafa uğratan sonuçlar doğurur. Zarara, haksızlığa uğradığını düşünen her birey adaletin tesis edilmesini devletten bekler. Bu çerçevede kalpazanların faaliyetleriyle, zaman zaman piyasalarda dengeyi bozacak derecede yoğunlaşarak tedavül eden kalp paralar devletin piyasada dengeyi sağlama, halkın nazarında adaleti tesis etme ve istikrarı koruma kabiliyetini zaafa uğratan önemli sonuçlar doğurmuştur.

Osmanlı iktisadi sisteminde sosyal adaletin tesisi için iktisadi istikrar son derece önemlidir. İktisadi istikrarın üç esastan biri ise istikrarlı para sistemidir.¹⁷ Kalpazanların ve kalp paraların çeşitli sorunlar ortaya çıkarabilme kabiliyetinin temelinde, görüldüğu ülke ve piyasalarda *güven* mefhumunu ortadan kaldırarak istikrarı bozmak yatar.

¹⁷ İktisadi istikrarı tesis eden diğer esaslar, üretim ve arzın yüksek seviyede tutulması ile fiyat ve kalite denetimidir. (Tabakoğlu, 2008: 77).

İnceleme dönemimizde kalp kaimelerin yaygınlığı ve o nispette de piyasa dengesini bozucu etkileri son derece büyük olmuştur. Zaman zaman halkın, esnafın ve tüccarın bilgilendirilmesi maksadıyla evrak-ı nakdiyenin sahtesi ile gerçeği arasındaki farklar basın yoluyla ilan edilmekteydi. Hazineye memur uzmanlar tarafından hazırlanan ve bildirilen bu önemli ayrıntıların yanında sahte ve gerçek paraların fotoğrafları da paylaşılmaktaydı. Bu nedenle halkın bilgilendirilmesini sağlamaya yönelik dönemin Ceride-i Havadis, Basiret ve Vakit gibi gazetelerinde kalp kaimeler ile ilgili haberler yapılmaktaydı. Hükümet bu konuda halkı uyanık olmaya çağırarak resmi ilanlar vermektedir. Bu haberler ve ilanlar kalpazanlara karşı engelleyici bir tedbir olması bakımından ve halkın oluşabilecek mağduriyetlerden korunması yönüyle çok önemlidir (Akyıldız, 145, 2003: 247). Ancak, bu süreçte kamuoyunda ve piyasalarda oluşan kalp kaime tehlikesi ve korkusu zaten kâğıt paraya karşı birçok rezervi olan halkın güvensizliğinin daha da artması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Piyasaya sürülen ve tedavül eden kalp paraların etkilerini ve güvensizliği pompalayan gücünü gördükleri piyasaların verdiği tepkide görmek mümkündür. 1880 tarihinde İzmir’de piyasaya sahte para sürülmesi nedeniyle halk arasında “büyük bir telaş ve galeyan” ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine ilgili idari birimler, düzeni tekrar tesis için ciddi bir hazırlık içine girmiştir. Konunun hassasiyeti nedeniyle bir gün içinde hazır olacak şekilde İstanbul’dan İzmir’e sevk edilmek için bir tabur askerin (400 nefer) her biri üzerinde altı deste cephaneye olacak şekilde ve 100 sandık mühimmat ile birlikte sevkiyatı tedbirine başvurulmuştur (BOA, Y.PRK.ASK, 3/83).

İstikrarı tehdit eden örnek bir başka olayda Hicaz’da çarşı pazarda görülen kalp mecdi çaryeklerin çoğalmasından dolayı piyasada mübadelenin sıkıntıya düştüğü ve esnaf ile halk arasında kavganın eksik olmadığının İstanbul’a bildirildiği görülür (BOA, BEO, 2873/215419). Bu karmaşanın gerçek sebebi her ne kadar kalp paralar olsa da bu sorunun varlığı nedeniyle halk nezdinde faturanın, devlete kesilmesi sonucunu doğuracaktır.

Sahtecilik sorunu yanında sikke karşısındaki itibari değeri ile reel değeri arasındaki farkın sürekli açıldığı piyasada evrak-ı nakdiye algısı travmatik boyutlara ulaşmıştır. Tedavülden kaldırıldıktan bir süre sonra devlet tarafından evrak-ı nakdiye ihracı olacağına dair çıkarılan bir şayia bile piyasaları (borsayı) olumsuz etkileyecek güçteydi (BOA, HR.İD, 239/11). Kısa bir sürede piyasaların adeta kâbusu haline gelen ve halk tarafından nefret edilen evrak-ı nakdiye 1862 yılında tedavülden kaldırıldığında her yerden merkeze teşekkür yazıları gönderilmiştir (Davison, 2001: 245). Bazı “zevat-ı kiram hazeratı”, memurlar, Eyüp semti mahalleleri, İstanbul’da ikamet eden yabancı tüccarlar, sarraflar gibi birçok zümreden teşekkür mektupları yazılarak kararın memnuniyetle karşılandığı ifade edilmiştir. Hatta meşhur şairlerden Safvet Efendiye teşekkür içerikli yazdığı kasidesi için 2 bin kuruş bahşiş verilmiştir (BOA, A.MKT.MHM, 245/6; A.MKT.MHM, 244/4). Bu karar neticesinde, Edirne, Tırhala, Amasya, Saruhan, Silistre, Bozcaada ve Sakız Adası gibi yerlerden ticari hayatın normale döndüğüne ve istikrara kavuştuğuna dair memnuniyeti ifade eden teşekkür mektuplarının yazıldığı görülür (BOA, A.MKT.MHM, 246/35).

Kaime piyasasında kalp kaimelerin de desteğiyle istikrarı bozan gelişmelerden dolayı ortaya çıkan maliyeti yüklenen başlıca sosyal kesim geliri düşük dolayısıyla satın alma gücü sınırlı olan halk olmuştur. Sahte para doğası gereği kimin elinde tespit edilirse maliyetini o kişi yüklenirdi. Ancak sahte kaimeler kaime politikasının başarısızlığında üstlendiği rol ile halka başka ciddi maliyetler daha yüklenmesine neden olmuştur. Çünkü emeğinin karşılığı olan ücreti kaime ile alan bir emek sahibi kaimedeki değer kaybı oranında satın alma gücünden mahrum olmuştur. Buradaki fark kaimeyi elinde bulunduran kişiye refah kaybı olarak doğrudan yansımıştır.

Bunun yanında kaime politikasının başarısızlığı neticesinde piyasadaki kaldırılabilmesi için devletin halkın yardımına *iane*ye başvurması bir kez daha bu mali yükü piyasanın (halkın) sırtlanması anlamına gelmekteydi.¹⁸ Dahası bu politikanın piyasalarda oluşturduğu enflasyon,¹⁹ kur

¹⁸ Piyasada mevcut kaimenin imhası için dış istikraza başvurulmaktaydı. Borç kaynağı yetmediğinde kalan açık iane usulüyle halktan toplanmaktaydı. Kaimenin İstanbul’da tedavüle olması nedeniyle iane de buradaki halktan ödeme gücüne göre tespit edilip toplanmıştır. (BOA, HR.İD, 239/20: 18); (A.MKT.NZD, 49/33). Tedavülden kaldırılan evrakı nakdiye açığı için yardım eden tüccarların, gayri müslim kişilerin isimleri, teşvik için Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis’te ilan edilmiştir. (BOA, A.MKT.MHM, 177/95); (İ.DH, 452/29893).

dalgalanmaları, kâğıt para ile tahsil edilen kamu gelirlerinde azalma ve akabinde yapılan dış borçlanmalar ile bütün bu süreçte paraya olan güven kaybının vatandaş-devlet arasını açan boyutları hep birlikte, toplumsal dengeyi ve piyasa düzenini tesis eden bütün araçları bozucu etkisiyle birbirini takip eden yıkıcı sonuçlar doğurmuştur.

Kalp paraların tedavülünün, haksız kazanç yoluyla, gelir dağılımını bozucu etkileri de söz konusuydu. Kamu maliyesinin ortaya çıkan acil finansman ihtiyacı için takip ettiği politikalar ile elde edeceği gelire kalpazanların ortak oldukları görülür. Zaman zaman devlet kamu maliyesinin savaş, ayaklanma, reform vb. farklı nedenlerle ortaya çıkan finansman açığı için kaynak bulmak amacıyla tağış politikasına başvurmuştur (Pamuk, 2000: 214). Bu dönemlerde kalpazanlar düşük gümüşlü veya devletin ürettiği ayardan daha yüksek oranlı gümüş içeriğine sahip kalp sikkeler üreterek, tağış politikasıyla devletin yarattığı ek gelire ortak olmuştur (Pamuk, 2013: 126).

Osmanlıda ikamet eden yabancı ülke vatandaşı olan şahıslar kapitülasyonlar gereği kendi kanunlarına tabiydi. Bu imtiyaz o derece genişlemişti ki bir yabancı (ecnebi) hükümet vatandaşı elçilik memuru bulunmayan yerde diğer bir Avrupa devleti konsolosluğunun mahkemesine müracaat edebiliyordu. Bu imtiyaz kalpazanlık suçuna bulaşan yabancı şüphelilere koruma kalkanı oluyordu (Engelhardt, 1328: 466). Bütün bu cereyan eden olaylar halkın gözü önünde piyasalarda ortaya çıkıyor, Osmanlı Devleti tebaasının adalet duygusunu rencide ediyordu. Bu durum kaçınılmaz bir şekilde devlete olan güveni sarsan sonuçlar doğuruyordu.

Ahmet Reşit Bey anılarında 1904'te Kudüs mutasarrıfı²⁰ iken yakalattığı bir kalpazan etesindeki konsolosluğa sığınan ABD vatandaşı iki Yahudi'yi konsolostan geri alma ve cezalandırmada nasıl aciz kaldığını ve bu olaydan duyduğu utancı dile getirir. Neticede, gümüş sahte beşlik basan bu eteden cezalandırılabilenler ancak Osmanlı Devleti tebaasından olan kalpazanlar olmuştur (Rey, 2014: 81-84).

3. SONUÇ

Tarihi süreçte meydana gelen gelişmeler parasal örtülere bürünmüş olarak ortaya çıkar. Bu nedenle geçmişten intikal eden birikimi doğru bir biçimde değerlendirebilmek için ilgili döneme ilişkin para kaynaklı bütün sorunlar son derece önem arz eder.

Bu manada çalışma bir taraftan, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında iktisadi, mali, sosyal, idari ve siyasi bünyenin de etkisiyle birlikte ortaya çıkan bir sorun/sonuç olarak kalp madeni ve kâğıt paraların, diğer taraftan piyasada aynı çok yönlü, bünye üzerindeki tezahür eden çeşitli etkilerini ortaya koyarak, ilgili dönemde meydana gelen önemli bir parasal sorunun projeksiyonuyla, devletin içinde bulunduğu iktisadi, mali ve hatta siyasi durumu daha iyi anlamayı sağlayacak çıktılar sunmuştur.

İlgili dönemde kalpazanların faaliyetleri ve bu faaliyetlerin sonucu piyasaya sürdükleri kalp paraların tedavül ettikleri piyasalarda istikrarın teminatı olan güveni ortadan kaldırarak oluşan güvensizlik ikliminde en önce parasal istikrarı bozduğu görülür. Oysa sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın ve gelişmenin sağlanması, piyasadaki güven, piyasadan geçer. Piyasada istikrarın en önemli ayaklarından biri ise güven unsurudur. Neticede, oluşturduğu buhran ikliminde piyasa düzenini ve iktisadi istikrarı bozan etkisiyle kalpazanların ve ürettikleri kalp paraların piyasalarda tedavülünün, çarpan etkisiyle sosyo-ekonomik hayata ilişkin önemli sonuçları ortaya çıkmıştır.

Piyasalarda geniş nüfuz alanına ve etki gücüne sahip olarak tedavül eden bu kalp paralar, önce paranın mübadele işlevine, değer ölçüsü ve tasarruf etme aracı olma özelliklerine verdiği zarar ile

¹⁹ Kavaim-i nakdiyenin örneğin 1860-1861 yılında altın karşısındaki değeri önce yüzlük altın karşısında 180 kuruşa daha sonra da 400 kuruşa kadar gerilemiştir. Bunun piyasadaki en net yansıması enflasyon olmuştur. Piyasada birçok ürün fiyatı yükselmiştir. Zahirinin kilesi 65 kuruşa, nan-ı azizin kıyyesi 110 paraya ve francala 40 paraya, etin kıyyesi ise 30 kuruşa kadar yükselmiştir. (Ahmed Lütfi Efendi, 1988: 45, 74-75).

²⁰Eski Osmanlı teşkilatında vilayetler, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere ayrılmıştı. Vilayetler beylerbeyilerin, sancaklar sancakbeyilerin idaresinde idi. Bunlar idari ve askeri amirlerdi. Tanzimat'tan sonra idari ve askeri sancak beyliği birbirinden ayrılmış sancak beyliği kaldırılıp yerine "mutasarrıf" ünvanlı memurlar tayin edilmiştir. (Sertoğlu, 1986: 230).

paranın fonksiyonlarını bozucu etki yapmıştır. Devletin gelirleri ve giderleri üzerinde oluşturduğu maliyet ile kamu maliyesini zarara sokan sonuçlar doğurmuştur. Devletin hayata geçireceği politikaları etkilemesi yanında ortaya çıkan maliye ve para politikalarının hedeflenen sonuçlardan saptıran bozucu ve zayıflatıcı etkileri olmuştur. Tedavül ettiği ve görüldüğü yerlerdeki piyasalarda parasal istikrarı bozarak oluşturduğu güvensizlik ortamında toplumsal düzeni tehdit eden sonuçlar doğurmuştur.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, inceleme dönemimizde, siyasi, idari, askeri, iktisadi ve mali nitelikli birçok sorunla karşı karşıya olarak büyük bir mücadeleden içerisindeydi. Bu dönemde hayata geçirdiği radikal birçok reform ile birlikte toprak bütünlüğünü korumanın gayreti içindeydi. Bu manada, sosyo-ekonomik yelpazede birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olan kalpazanlar ve ürettikleri kalp paralar, piyasa cephesinde parasal, mali ve iktisadi istikrarı bozarak ve ülkenin istikbalini tehdit eden dönemin diğer sorunlu alanlarıyla birleşerek devletin sorun çözme kabiliyetini zaafa uğratmıştır. Devletin ayakta kalma mücadelesini daha da zorlaştırarak ağırlaştırmıştır. Ayrıca beka mücadelesini devlet adına yürütenlerin, politika üretenlerin elini, çözüm üretme kabiliyetini ciddi oranda zayıflatmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Amedi Kalemi (A.AMD)

92/6, 1276 C 18.

Sadaret Mütferrik Evrakı (A.M.)

26/3, 1278 R 10.

Mektubi Kalemi (A.MKT)

82/77, 1263 C 10.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

113-91, 1273 Za 17; 177/95, 1276 ř 04; 244/4, 1279 R 24; 245/6, 1279 Ca 03; 246/35, 1279 Ca 19; 79/34, 1272 Ra 06; 79/54, 1272 Ra 07; 92/71, 1272 Za 24.

Sadaret Mektubi Kalemi Sadaret ve Devair (A.MKT.NZD)

132/82, 1271 Ca 25; 213/40, 1273 C 05; 39/24, 1267 N 21; 395/76, 1278 B 24; 49/33, 1268 R 25.

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet (A.MKT.UM)

9/60, 1266 R 15.

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

2873/215419, 1324 Ca 24.

Cevdet Darphane (C.DRB)

29/1434, 1234 ř 09.

Cevdet Maliye (C.ML)

549/22562, 1294 Ra 29.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT)

990/58, 1323 Ca 21.

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD)

244/12, 1914 09 05; 239/11, 1857 04 02; 239/20, 1858 11 01. Sh.18.

Hariciye Nezareti Belgrad Sefareti (HR.SFR.3)

48/13, 1860 01 24.

İrade Dahiliye (İ.DH)

373/24719, 1273 B 19; 452/29893, 1276 B 27.

İrade Hariciye (İ.HR)

172/9410, 1276 Ca 24.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

55/2486, 1293 Za 22.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

117/6, 1325 ř 03.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)

288/99, 1324 Ca 23.

Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)

3/83, 1297 R 06.

Telif Kitaplar/Makaleler

AHMED LÜTFİ EFENDİ. (1988). Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, c. 1, Ankara: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları.

AHMED LÜTFİ EFENDİ. (1998). Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, (Haz.Münir Aktepe), c.10, Ankara: TTK yayınları.

AKYILDIZ, A. (2001). Kaime. TDV İslam Ansiklopedisi, 24, 213.

AKYILDIZ, A. (2003). Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para Maliye ve Toplum, İstanbul: İletişim Yayınları.

CEVDET PAŞA. (1960). Tezakir. (Haz. Ord.Prof.Cavid Baysun), Ankara: TTK yayınları.

DAMALI, A. (2014). A'dan Z'ye Osmanlı Nümismatik El Kitabı, İstanbul: Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı.

DAMALI, A. (2014). Osmanlı Sikkeleri Tarihi, c.8, İstanbul: Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı.

DAVISON, R. H. (2001). Osmanlıların Kâğıt Parayla İlk Deneyimi. (Çev.) Durdu Mehmet Burak, OTAM, 12, 245.

DEVELİOĞLU, F. (1993). Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, (Haz. Aydın Sami Güneýçal), Ankara: Aydın Kitabevi.

ENGELHARDT. (1328). Tanzimat ve Türkiye Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı, (Çev.Ali Reşad), İstanbul.

EROL, M. (1970). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kağıt Para (Kaime), Ankara: TTK Yayınları.

İBNÜ'HAKKI LÜTFİ. (1325). Usul-i Meskukat-ı Kadime, Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, sene 2, cilt 1, no 2/14, Dersaadet.

HASAN FERİD. (2008). Osmanlıda Para ve Finansal Kredi, Meskukat, (Haz.Mehmet Hakan Sağlam), No: 2, c.1, İstanbul: T.C.Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü Yayını.

- İSMAİL GALİP. (1307/1889/1890). Takvim-i Meskukat-ı Osmaniye, Kostantiniyye: Mihran Matbaası.
- KÜRKMAN, G. (1987). Sultan Abdülmecid Dönemi Faizli Kaime Teşebbüsleri. Türk Nümizmatik Derneği Bülteni, No:21, 7.
- PAMUK, Ş. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda Para'nın Tarihi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- PAMUK, Ş. (2013). Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, (Çev.Gökhan Aksay), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- REY, A. R. (2014). İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1920), (Haz.Nur Özmel Akın), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- SAHİLLİOĞLU, H. (1978). Osmanlı para tarihinde dünya para ve maden hareketlerinin yeri 1300-1750. ODTÜ Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı, 277.
- SAHİLLİOĞLU, H. (1989). Akçe. TDV İslam Ansiklopedisi, 2, 277.
- SERTOĞLU, M. (1986). Osmanlı Tarih Lügati, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- SÜLEYMAN SUDİ. (1311). Meskûkât-ı Osmaniye ve Ecnebiye, İstanbul. Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- ŞEMSEDDİN SAMİ. (1989). Kamus-i Türki, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TABAKOĞLU, A. (2008). Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TAKVİM-İ VEKAYİ, Numara 206, 210, 216.
- YILMAZ, F. (2010). Osmanlı Tarih Sözlüğü, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.